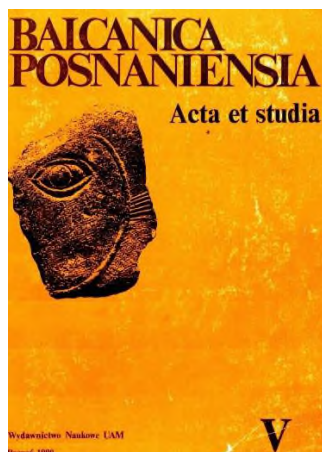

Biernacka-Lubańska Małgorzata, *Z badań nad topografią i systematyką rzymskich umocnień obronnych na obszarze dzisiejszej Bułgarii*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et studia” 1990, t. 5, s. 341–358.

<https://doi.org/10.14746/bp.1990.5.26>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52705>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

Z BADAŃ NAD TOPOGRAFIĄ I SYSTEMATYKĄ RZYMSKICH UMOCNIEŃ OBRONNYCH NA OBSZARZE DZISIEJSZEJ BUŁGARII

MAŁGORZATA BIERNACKA-LUBAŃSKA

ABSTRACT. Biernacka-Lubańska Małgorzata, *Z badań nad topografią i systematyką rzymskich umocnień obronnych na obszarze dzisiejszej Bułgarii* (A chapter in the studies of topography and systematics of the Roman defensive fortifications in the area of today's Bulgaria). *Balcanica Posnaniensia. Acta et studia*, V, Poznań 1990, Adam Mickiewicz University Press, pp. 341 - 357, 14 figs. ISBN 83-232-0007-6. ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

The author distinguished two types of Roman defences: frontier and internal. The present article is devoted to the discussion of frontier fortifications which is connected generally in this area with fortifications of the so called Danubian limes.

Małgorzata Biernacka-Lubańska. Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk (Institute of History of Material Culture of Polish Academy of Sciences), Al. Świerczewskiego 105, 00-140 Warszawa, Polska – Poland.

Zachowany źródłowy materiał archeologiczny wykazuje dużą różnorodność typów rzymskich umocnień obronnych występujących na terenie Mezji Dolnej i północnej Tracji. Nie ulega wątpliwości, że wynikała ona zarówno ze szczególnej roli, jaką tereny te odegrały w dziejach Imperium Rzymskiego, jak też ze specyfiki ich warunków naturalnych. Funkcji wielu umocnień obronnych nie udało się dotąd bliżej określić, gdyż nie pozwala na to stan ich zachowania i przebadania. Podobną sytuację obserwujemy zresztą także i na innych obszarach prowincji rzymskich¹. Stąd więc podjęte tu rozważania stanowią jedynie próbę wstępnego zasygnalizowania niektórych problemów związanych z tym zagadnieniem. Wydaje się jednak, że można w ramach generalnego podziału wyodrębnić dwa główne typy umocnień, a mianowicie: graniczne i wewnętrzne. Pierwszym z nich zajmiemy się w tym miejscu, natomiast umocnieniom wewnętrznym o znacznie bogatszym zróżnicowaniu typów wypadnie poświęcić uwagę przy innej okazji.

Wśród umocnień granicznych wyróżnić można fortyfikacje związane z zapewnieniem utrzymania należytej obronności granic państwa, a także ochroną granic

¹ H. Gajewska, *Topographie des fortifications romaines en Dobrudja*, Wrocław 1974, s. 12.

występujących pomiędzy prowincjami oraz poszczególnymi terytoriami miejskimi, które nawiązywały do wcześniejszych granic terytoriów plemiennych².

Problem obronności granic Imperium Rzymskiego wiąże się na tym obszarze przede wszystkim z ciągłą linią fortyfikacji tworzących tzw. limes naddunajski³ (ryc. 1), tj. umocnień wzniesionych dla zapewnienia lepszej obronności naturalnej granicy Imperium, jaką stanowił dolny odcinek Dunaju od I w. n.e. do początków II w. n.e., a następnie ponownie od drugiej połowy III w.

Warto tu też napomknąć o powstałym w końcu IV w. tzw. limesie nadczarnomorskim⁴, tj. o umocnieniach, które w okresie wczesnobizantyjskim podniosły znacznie walory obronne przedpola stolicy Wschodniego Imperium, zapewniając osłonę miastom, osadom, stacjom przydrożnym i innym obiektom rozlokowanym wzdłuż drogi biegnącej równolegle do zachodniego wybrzeża Morza Czarnego od Histrii do Konstantynopola, a także o roli, jaką odegrały twierdze graniczne znajdujące się w Debelt (okr. Burgas), Ilidenci (okr. Blagoevgrad) oraz Smolianowci (okr. Mihailovgrad) i Dolnej Vasilicy (okr. Sofia)⁵.

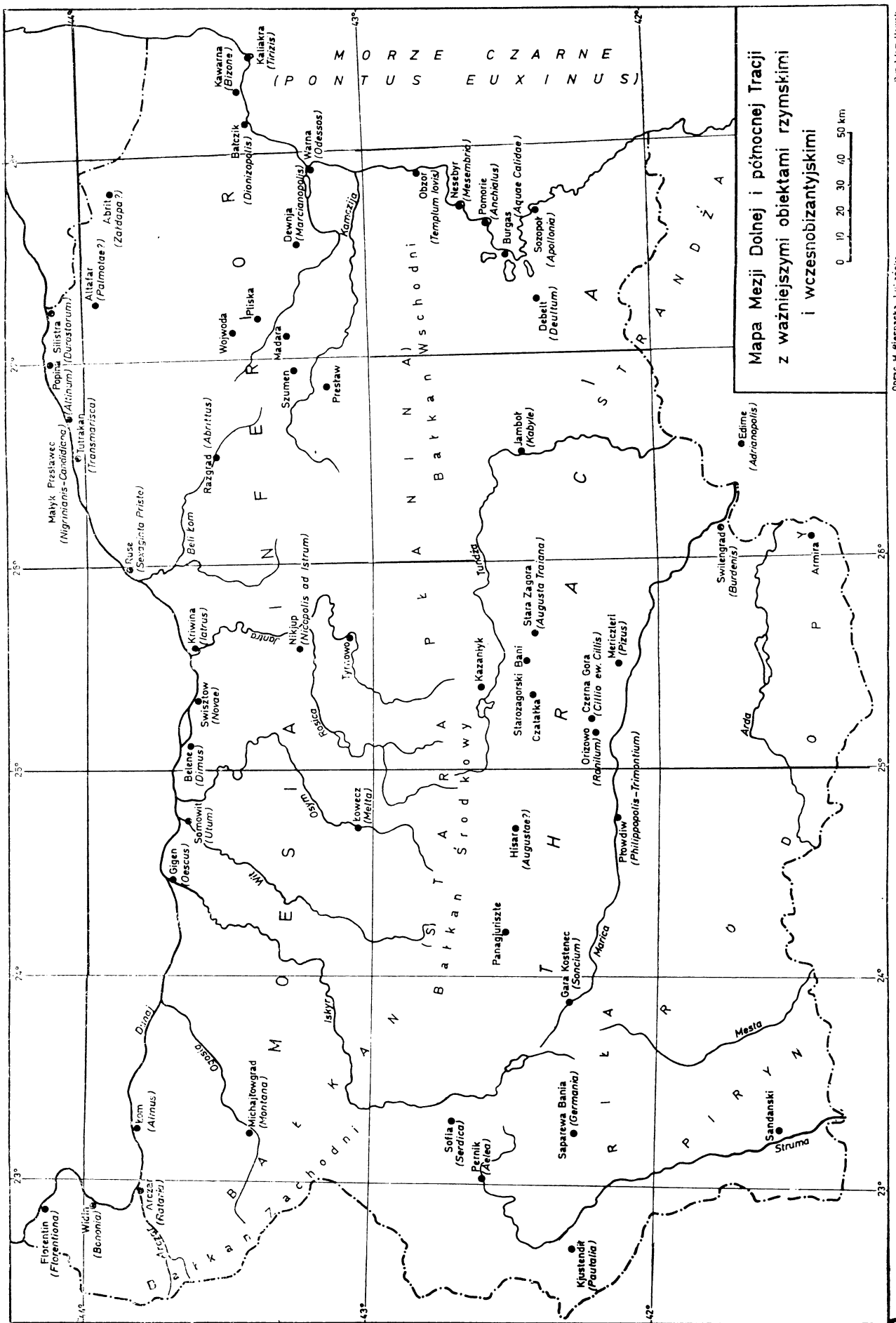
Początkowo limes naddunajski tworzyły *castra*, *castella* i *burgi*. Wiele z nich przekształciło się następnie w większe ośrodki miejskie. Zanim przystąpimy do ich przeglądu, warto zaznaczyć się choćby najbardziej pobieżnie z ukształtowaniem terenu, na którym powstały. Nizina Naddunajska występująca na północ od masywu Starej Płaniny stanowi naturalne zakończenie tzw. Płyty Bułgarskiej. Jest to obszar równinny, płytowy, o przeciętnej wysokości ok. 200 m n.p.m. Poziomo ułożone warstwy górnokredowych wapieni leżą tu pod utworami trzeciorzędowymi i grubą warstwą lessu, której miąższość maleje ku wschodowi. Z dolnym odcinkiem Dunaju, długości 470 km, od południa, tj. od strony bułgarskiej, łączy się szereg większych rzek, takich jak: Arčarica, Łom, Cibrica, Ogosta, Iskyr, Vit, Osym, Jantra, Rusenski Łom, a także wiele innych mniejszych dopływów. Warto podkreślić, że prawy brzeg dolnego odcinka Dunaju charakteryzuje się znaczną wysokością w stosunku do przeciwległego brzegu rumuńskiego. Tak więc umocnienia limesowe wzniesione na obszarze dzisiejszej Bułgarii położone były na wysokim brzegu Dunaju, przeważnie na znacznych wzniesieniach, zwanych do dziś z turecka *kale*, występujących na ogół przy ujściach jego dopływów, jak to ma miejsce w Vidin (Bononia), Arčar (Ratiaria),

² J. Kolendo, *Miasta i terytoria plemienne w prowincji Mezji Dolnej w okresie Cesarstwa, w: Prowincje rzymskie i ich znaczenie w ramach Imperium*, Wrocław 1976, s. 45 - 67.

³ C. Patsch, *Die römische Grenzwehr der Balkanhalbinsel an der Donau*, RIEB 1, 1935, s. 420 - 434; A. Frova, *The Danubian Limes in Bulgaria and Excavations at Oescus*, w: *Congress Roman Frontier Studies*, Durham 1949, s. 23 - 30; B. Gerov, *Severna granica na provincia Trakija*, IAI 17, 1950, s. 11 nn.; V. Velkov, *Der römische Limes in Bulgarien während der Spätantike*, *Studi Clasiche* (Bucarest) 3, 1961, s. 241 nn.

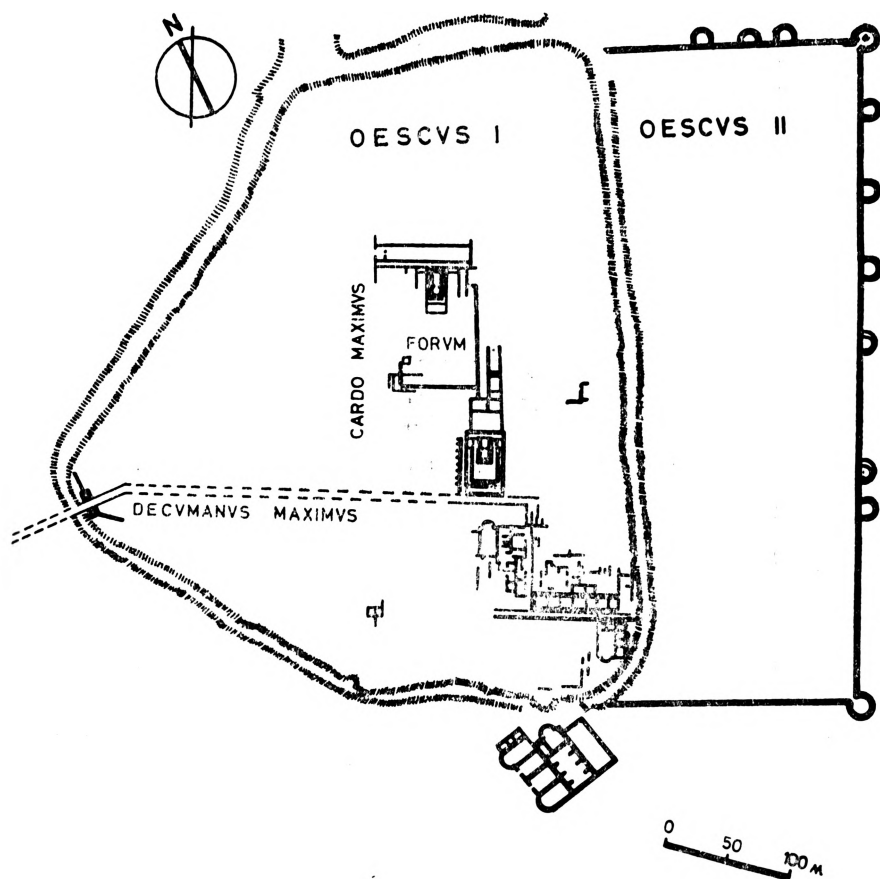
⁴ A. Balkanska, *O nekotoryh osobennostjah frakijskoj kultury Tirizia*, *Studia Thracia* I, Sofia 1975, s. 196 - 205.

⁵ M. Biernacka-Lubańska, *The Roman and Early-Byzantine Fortifications of Lower Moesia and Northern Thrace*, Wrocław 1982, s. 239, 245, 248.

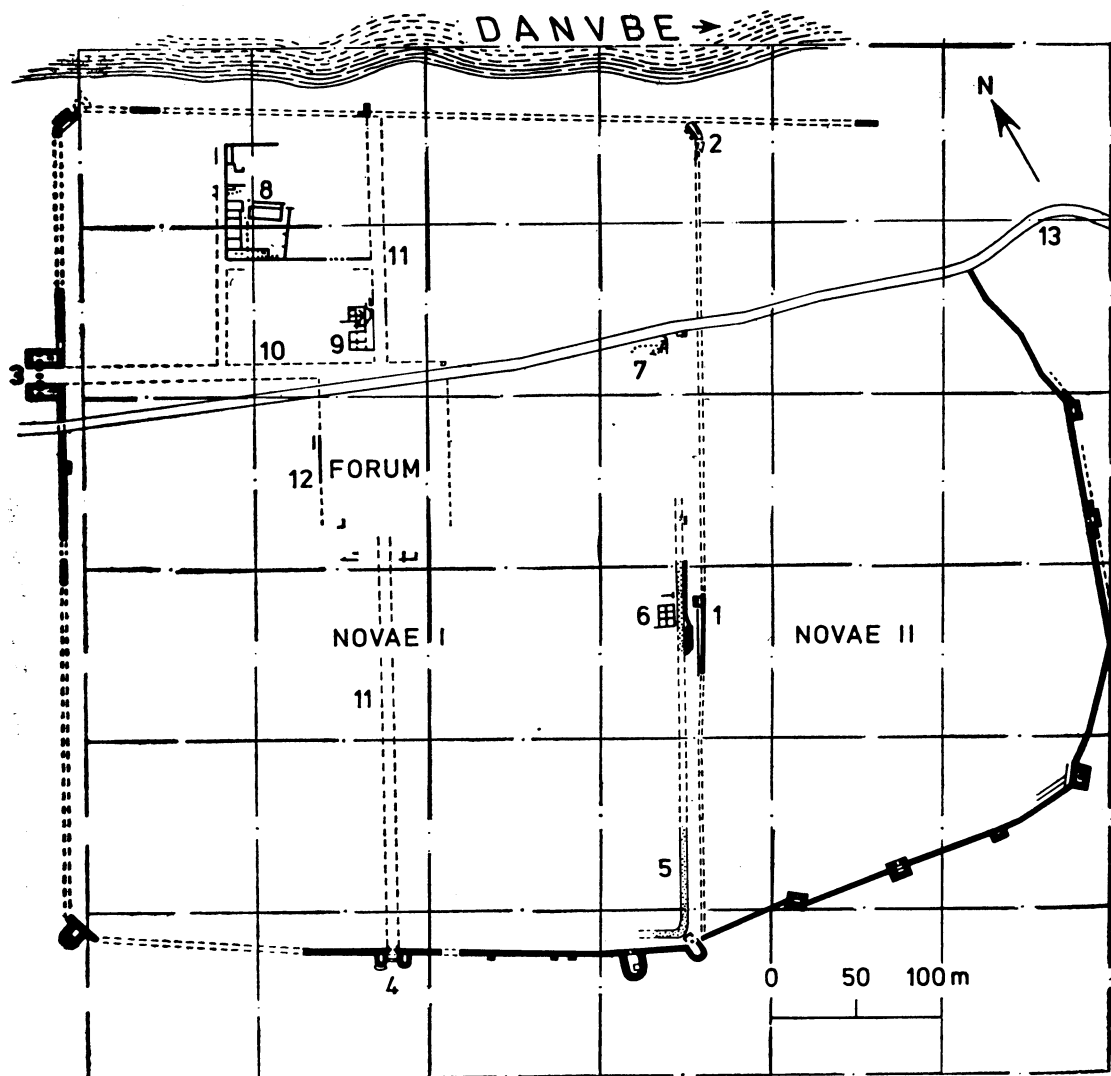
Ryc. 1. Mapa Mezji Dolnej i północnej Tracji z ważniejszymi obiektami rzymskimi i wczesnobizantyjskimi. M. Biernacka-Lubańska, *Ślady Rzymian po Bułgarii. Przewodnik po Bułgarii*, Wrocław 1976, mapa na wklejce po s. 264

Łom (Almus), Somovit (Utus), Ruse (Sexaginta Prista), lub też o kilka kilometrów od nich, jak to było w Hyrlec (Augustae), Gigen (Oescus), Musevlievo (Asemus) czy Krivina (Iatrus). Nicktóre z nich znajdowały się w zakolach Dunaju. Dotyczy to twierdz we Florentin (Florentina), a także w Krivina (Iatrus), która leżała w kolanie rzeki Jantra. Prawdopodobnie wokół wielu umocnień występowały bagna, które do niedawna jeszcze zalegały przy Hyrlec (Augustae), Belene (Dimus), a także i w Malyk Preslavec (Nigrinianis-Candidiana). Kilka twierdz usytuowanych było przy przeprawach przez Dunaj. Występowały one koło Gigen (Oescus), Svišov (Novae), Tutrakan (Transmarisca) i Ruse (Sexaginta Prista). Wszystkie umocnienia leżały przy biegnącej równolegle do Dunaju głównej drodze wojskowej⁶, której budowa,

Ryc. 2. Gigen (Oescus). Plan rzymskiej legionowej twierdzy limesowej. T. Ivanov, *Abritus, Rimski kastel i rannovizantijski grad v Dolna Mizija, I: Topografija i ukrepitelna sistema na Abritus*. Sofija 1980, ryc. 213

⁶ I. Pustuhov, *B''lgarskata Istorija*, I, Sofija 1945, s. 104; Frova, o.c., s. 24; J. Šašel, *Viae militares*, w: *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, II, Köln-Bonn 1977, s. 236 - 237, 239.

Ryc. 3. Svištov (Novae). Plan rzymskiej legionowej twierdzy limesowej. *Studien zu Militärgrenzen Roms, II*, Köln 1977, ryc. na s. 278

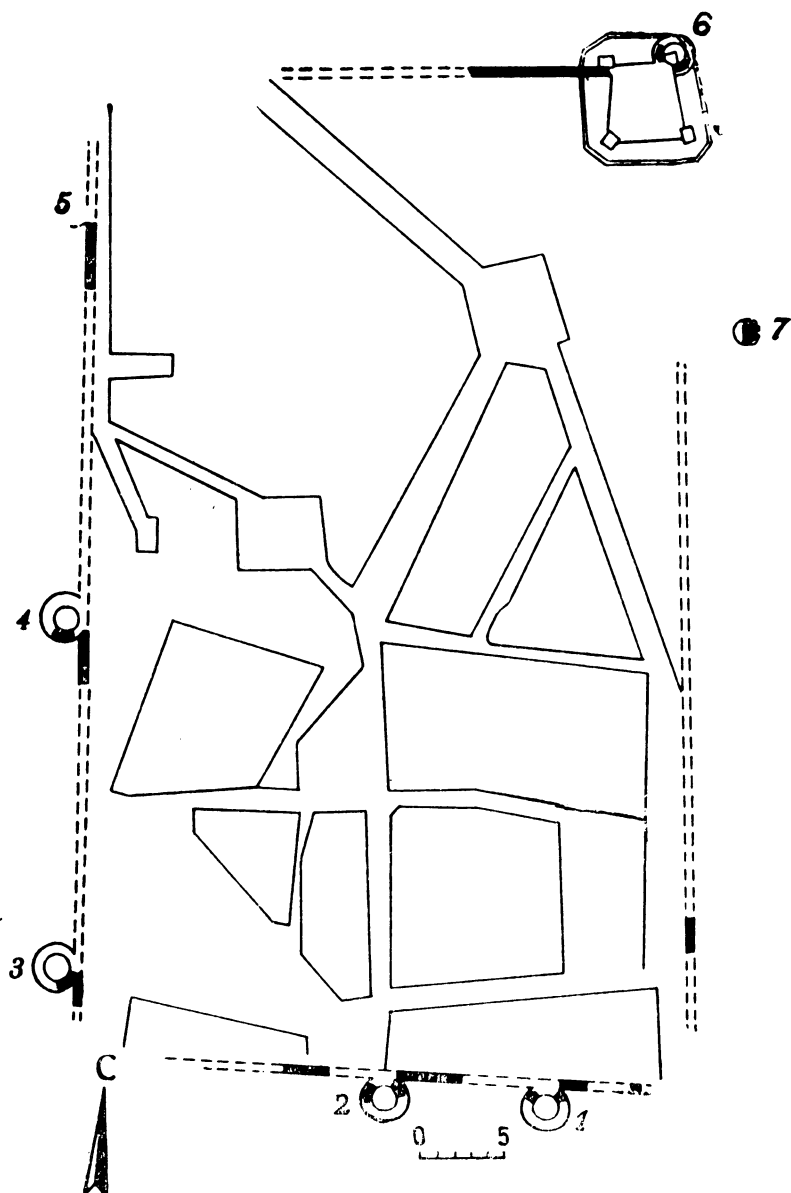
podjęta za panowania Tyberiusza, ukończona została za Trajana. Droga ta stanowiła również ważne połączenie komunikacyjne łączące dzisiejsze terytorium Belgradu (Singidunum) z Brectu (Augustina). Odchodziły od niej ważne połączenia komunikacyjne łączące twierdze naddunajskie z miastami i osadami położonymi wewnątrz prowincji. Tak więc umocnienia limesowe korzystały z wielorakich i dogodnych połączeń komunikacyjnych zarówno lądowych, jak i wodnych, gdyż większość z nich dysponowała portami rzecznyymi (Vidin, Arčar, Łom, Svištov, Ruse, Tutrakan, Silistra).

Ryc. 4. Silistra (Durostorum). Plan rzymskiej legionowej twierdzy limesowej i jej okolic. K. Škorpil, *Aboba-Pliska*, IPAIK 10, 1905, tabl. XCIX a

Przechodząc do przeglądu głównych typów umocnień stwierdzić należy, iż na dolnomezyjskim odcinku limesu naddunajskiego znajdowały się trzy *castra*, tj. stałe siedziby legionów rzymskich. Były nimi (ryc. 2 - 4) Oescus, Novae, Durostorum, które już w II w n.e. zyskały rangę kolonii (Oescus) bądź municipium (Novae, Durostorum)⁷. Poza tym występowały tam mniejsze obiekty – uznane za siedziby wojsk pomocniczych lub niektórych tylko jednostek legionowych – tj. *castella*, do których m. in. należały (ryc. 5 - 8): Bononia, Almus, Dimus, Iatrus, Nigrinianis-Candidiana, Transmarisca, Sexaginta Prista. Niezależnie od nich wznoszono *burgi*, tj. zupełnie małe posterunki graniczne oraz wieże obserwacyjno-sygnalizacyjne, któ-

⁷ F. Vittinghof, *Die Bedeutung der Legionslager für die Entstehung der römischen Städte an der Donau und in Dakien*, w: *Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte*, Neumünster 1968, s. 134 nn.

Ryc. 5. Vidin (Bononia). Plan rzymskiej twierdzy limesowej. J. Atanasova, *Kruglye i poligonalne baśni v Dacia Ripensis*, Thracia III, Serdicae 1974, ryc. 1 na s. 338

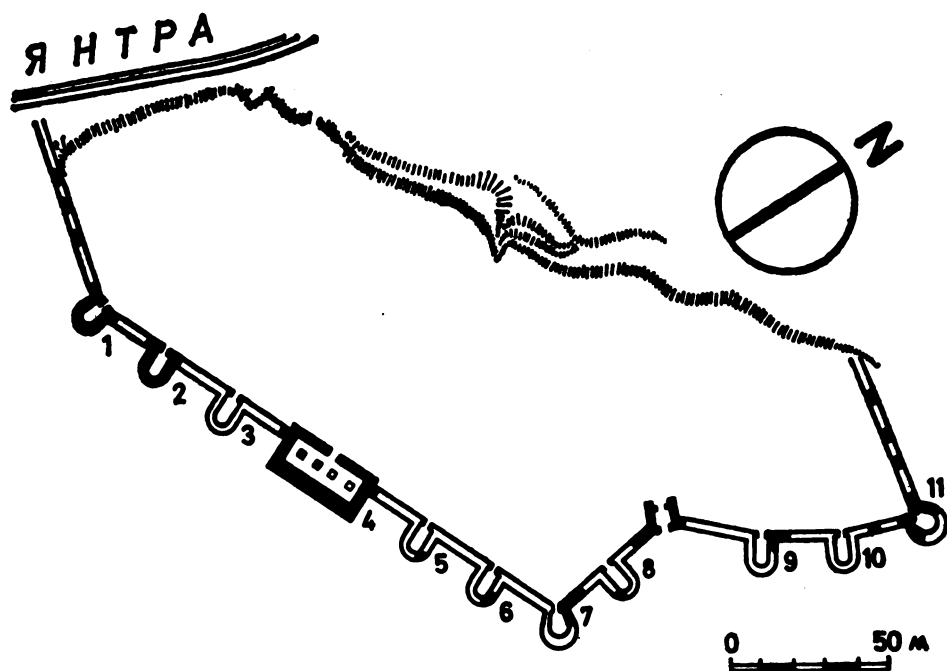

Рис. 7. Krivina (Iatrus). Plan rzymskiej twierdzy limesowej. Ivanov, o.c., рyc. 218

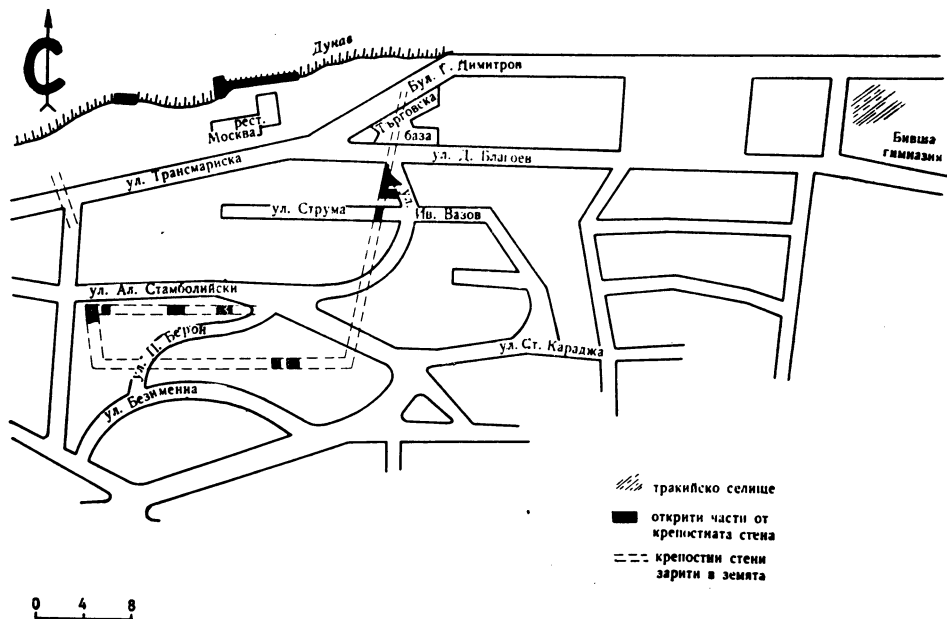
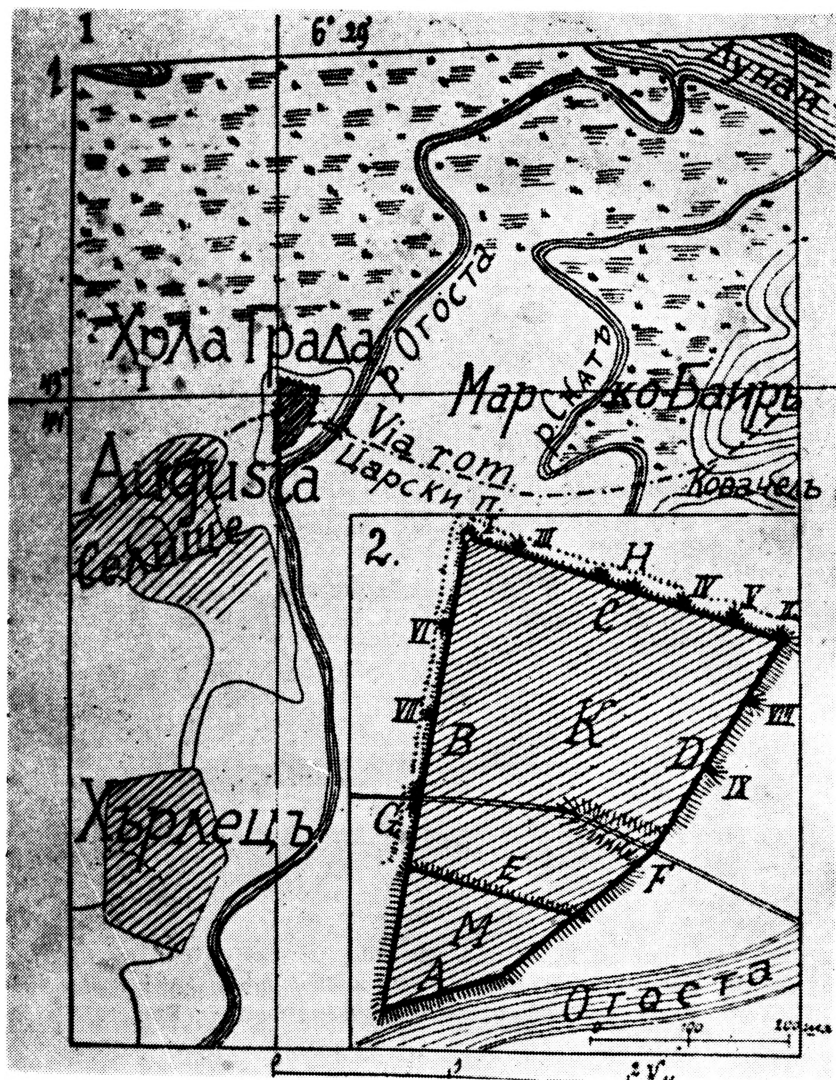

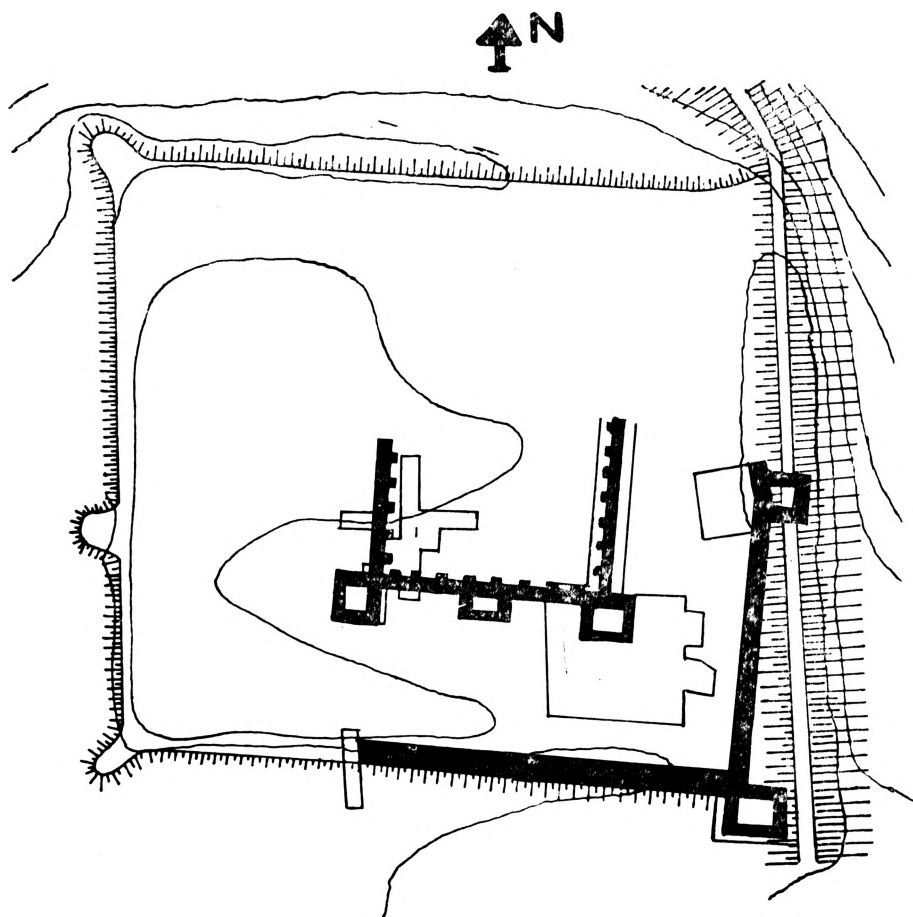
Рис. 8. Tutrakan (Transmarisca). Plan rzymskiej twierdzy limesowej. R. Zmeev, *Kastolyt Transmarisca*, Arheologija XI 4, 1964, рyc. 3

Ryc. 9. Hyrlec (Augustae). Plan rzymskiej twierdzy limesowej i jej okolic. Škorpil, o.c., tabl. XCIX i

rych wielkość dostosowana była do stanu liczebnego załogi. Do tych ostatnich należy zaliczyć umocnienia w Vyrv (Dorticum), Florentin (Florentiana), Orsoja (Remetodia), Gorni Cibyr (Cibrus), Hyrlec (Augustae. ryc. 9), Selanovci (Variana), Dolni Vadim (Valeriana), Čerkovica (Securisca), Somovit (Utus), Pirgovo (Trimamium), Marten (Tigra), Rjahovo (Appiaria), Nova Černa (Kynton?, ryc. 10), Vetren (Tegulicium, ryc. 11), Popina (Altinum, ryc. 12) oraz wiele innych.

Cechą szczególną limesu dolnodunajskiego była jego rytmiczność wynikająca ze

Ryc. 10. Nova Černa (Kynton). Plan rzymskiej twierdzy limesowej. T. Ivanov, *Die letzten Ausgrabungen des römischen und frühbyzantinischen Donau-Limes in der VR Bulgarien*, w: *Actes du IXe Congrès International d'études sur les frontières romaines*, Köln 1974, ryc. 8

starannie przemyślanych założeń taktyczno-obronnych i planowo realizowanej akcji budowy umocnień obronnych, występujących w odstępach ok. 23 km⁸; mniejsze obiekty typu wież obserwacyjno-sygnalizacyjnych rozlokowane były częściej, niekiedy w odstępach 10 km. Założenia generalne tego limesu nie odbiegały od projektów i rozwiązań stosowanych przy umocnieniach innych granic Cesarstwa. Stanowiły go bowiem wymienione wyżej typowe *castra*, *castella* i *burgi* wyposażone w przystanie rzeczne (Bononia, Almus, Novae, Sexaginta Prista, Transmarisca, Durostorum), które wzmacniały ich walory obronne i rolę ekonomiczną, jaką odgrywały będąc

⁸ V. Velkov, *Avanzi Romani in Bulgaria*, *Convivium* (Bologna) 30, 2, 1961, s. 246.

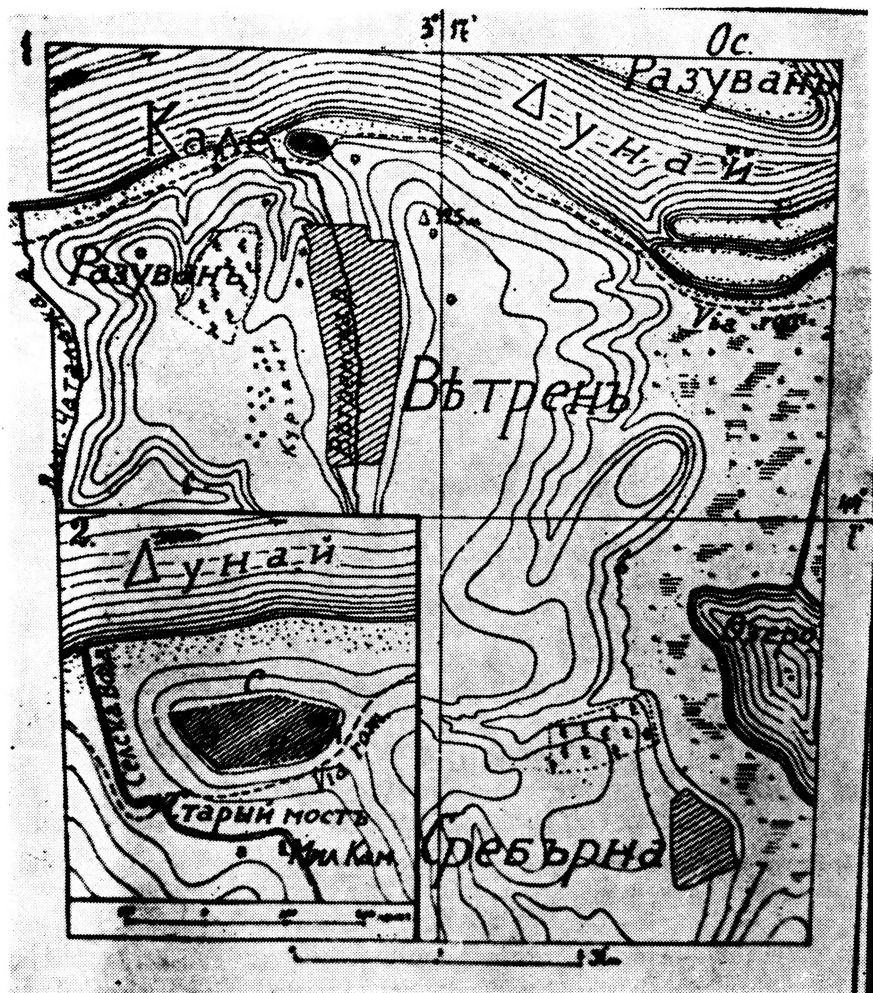

Рис. 11. Vetren (Tegulicium). План римской тверды лimesовой и ее окolic. Шкорпил, о.с., tabl. XCIX d

równocześnie ważnymi ośrodkami romanizacji i administracji podporządkowanych Rzymowi obszarów. Ich kształt i budowa nie odbiegały od klasycznych wzorców opisywanych przez Witruwiusza⁹ czy Vegetiusa¹⁰. Założenia przestrzenne tych umocnień dostosowane były do konfiguracji terenu, w którym występowały. Narysy ich stanowiły bądź to nieregularne wielokąty, które obserwujemy w Oescus (ryc. 2), Augustae (ryc. 9), Iatrus (ryc. 7), Nigrinianis-Candidiana (ryc. 13) i Durostorum

⁹ Vitr., I 5.

¹⁰ Veget., III 22 - 23.

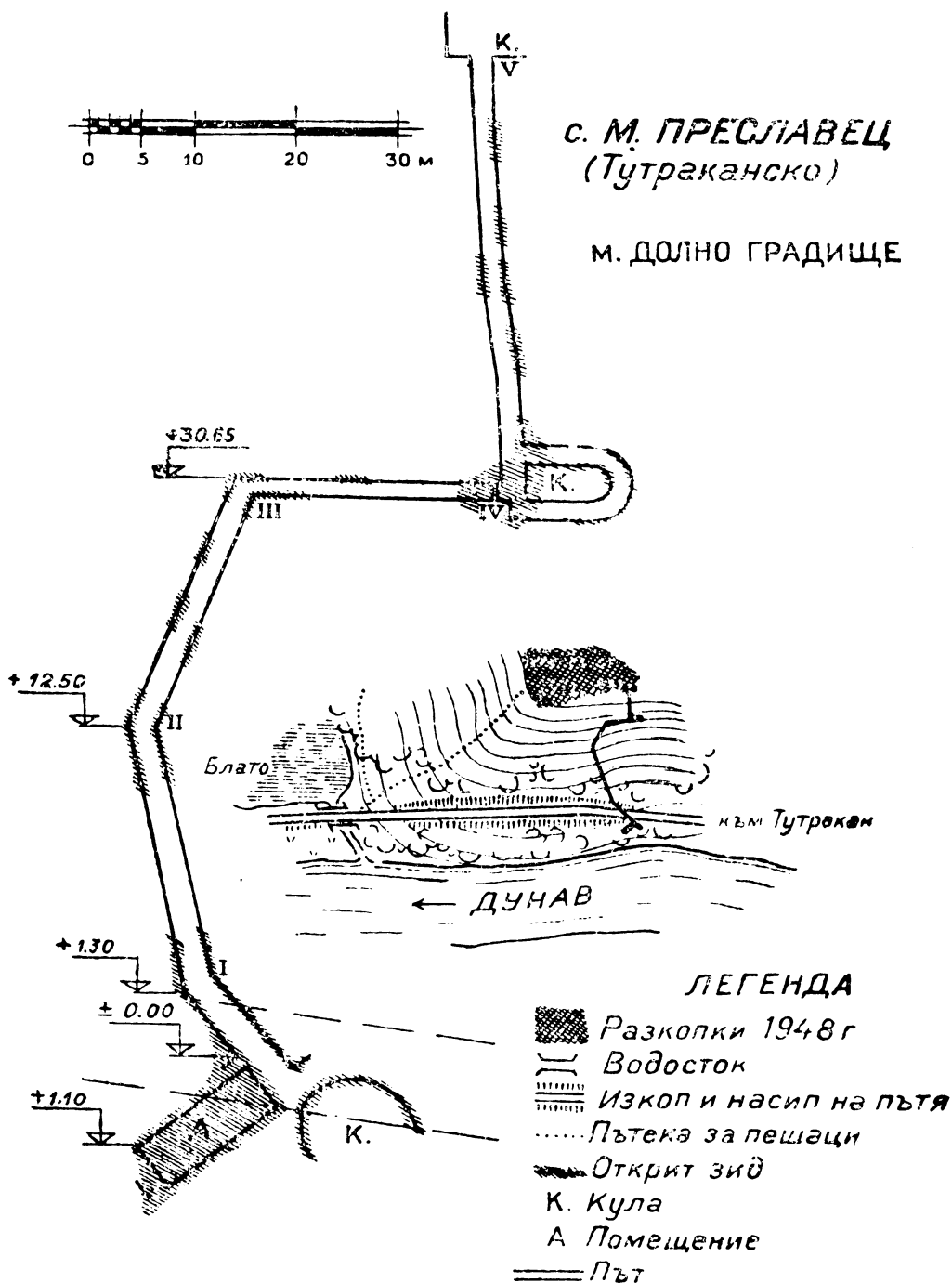

Ryc. 12. Popina (Altinum). Plan rzymskiego umocnienia limesowego i jego okolic. Škorpił, o.c., tabl. XCIX c

(ryc. 4), bądź też — tam gdzie to było możliwe — stosowano narys zbliżony do prostokąta z regularną siatką ulic wewnątrz, jak to miało miejsce w Bononii (ryc. 5), Dimus (ryc. 6), Novae (ryc. 3), Kynton (ryc. 10). Znane są też narysy o kształcie zbliżonym do trapezu, co stwierdzono w Transmarisca.

Niektóre obiekty obronne posiadały umocnienia na różnych poziomach. Sądzić więc można, że początkowe *castra tumultaria* na skutek powstania wokół nich *canabae* lub innego typu osad zostały rozszerzone przez otoczenie murami nowych dzielnic dolnego miasta, jak to miało miejsce w Nigrinianis-Candidiana (ryc. 13). Rozwój przestrzenny obserwuje się też w twierdzach występujących na terenie płaskim¹¹. W Oescus (II) i Novae (II) stwierdzono powstanie nowych wschodnich dzielnic otoczonych murami w III - IV w. W Ratiaria zaś nowa zachodnia dzielnica i jej mury powstały w IV w., kiedy miasto było stolicą Dacia Ripensis.

¹¹ T. Ivanov, *Proučvanija na grada ot predrimkata i rannovizantijska epoha v B'lgarija*, Arheologija VI 3, 1964, s. 39.

Ryc. 13. Małyk Preslavec (Nigrinianis-Candidiana). Plan fragmentarycznie odsłoniętych rzymskich umocnień limesowych. V. Velkov, *Prinos k'm antičnata geografija na Mizija (Nigrinianis-Candidiana)*, Arheologija I, 1 - 2, 1959, ryc. 11

Niekiedy obserwuje się zjawisko odwrotne, polegające na zmniejszaniu się powierzchni miast, jak to miało miejsce w Almus czy Iatrus, które w okresie późnego antyku znacznie podupadły. Powierzchnia umocnień limesowych wynosiła przeważnie od 3 do 30 ha.

W najbliższym sąsiedztwie umocnień limesowych, przeważnie w odległości od 4 do 20 km od nich, występowały pokaźniejsze źródła wody¹². Były to przeważnie źródła wypływające z warstw wodonośnych, zwanych międzywarstwowymi. Pochodzą one z aluwialnych i proaluwialnych nanosów, występujących w formie żwirów i piasków, zawierających duże ilości równomiernie wypełniające je wody. Zalegają one do dziś w okolicach Arčar, Łom, Gigen, Silistra. Występują też pod dolinami rzek: Arčar, Cimbrica, Ogosta, Vit, Osym, Jantra i w wielu innych miejscach nad samym Dunajem; m. in. pomiędzy Nikopol a Svištov i między Ruse a Tutrakan. Wszystkie umocnienia limesowe miały własne sprawnie działające dalekosiężne wodociągi murowane. Niektóre z nich zaopatrywane były przez dwa lub więcej przewody¹³.

Wokół twierdz odkrywane są ich nekropole. Występują one wzdłuż dróg, a także w innych miejscach oddalonych nieznacznie od murów obronnych (Ratiaria, Oescus, Novae)¹⁴.

Po 271 roku n.e., kiedy to granica Cesarstwa ponownie przebiegała wzdłuż Dunaju, system fortyfikacji dolnomezyjskich przedstawiał się nieco inaczej. Niektóre, zwłaszcza większe obiekty wojskowe przeobraziły się bowiem już w II w. n.e. w znacznych rozmiarów ośrodki miejskie¹⁵. Nastąpiło to na skutek wchłonięcia *canabae*, a niekiedy także okolicznych osad miejscowej ludności (Ratiaria, Oescus, Almus, Sexaginta Prista, Durostorum, Utus, Novae, Bononia, Dorticum). W okresie tym powstało także *castellum* Iatrus, które w V - VI w. również przeobraziło się w ufortyfikowane miasto limesowe. Miasta naddunajskie były wielokrotnie restaurowane. Otrzymywały także nowe umocnienia. Akcja kompleksowych remontów twierdz naddunajskich prowadzona była na szeroką skalę przez Dioklecjana¹⁶, a następnie w drugiej połowie IV i w V w. Ostatnie większe renowacje dokonane zostały przez Justyniana.

¹² M. Biernacka-Lubańska, *Wodociągi rzymskie i wczesnobizantyjskie z obszaru Mezji Dolnej i północnej Tracji*, Wrocław 1973, s. 72 - 73.

¹³ Ibidem, *passim*.

¹⁴ K. Majewski, *Kultura rzymska w Bułgarii*, Wrocław 1969, s. 79 - 80; L. Botușarova, *Notes sur la topographie de la ville de Philippopolis d'époque romaine*, Acta Antiqua Philippopolitana, Sofia 1963, s. 105 - 109.

¹⁵ L. Mrozewicz, *Strategiczne przesłanki utworzenia rzymskiej prowincji Mezji Dolnej*, Meander 30, 7 - 8, 1975, s. 281 - 291; idem, *Rozwój ustroju municypalnego a postępy romanizacji w Mezji Dolnej*, Poznań 1982, s. 21 nn.

¹⁶ J. Kolendo, *Nieznana inskrypcja z kolekcji krzemienieckiej i problem fortyfikacji nad Dolnym Dunajem za Tetrarchii*, Przegląd Historyczny 58, 4, 1966, s. 558 - 579; idem, *Une inscription inconnue de Sexaginta Prista et la fortification du Bas-Danube sous le tetrarchie*, Eirene V 1966, s. 139 - 154.

Ewidentne dążenie do planowego i kompleksowego rozwiązywania problemu obronności granic z zachowaniem właściwych rozwiązań w rozmieszczaniu umocnień przyczyniło się zarówno do uzyskania optymalnych warunków obronnych, jak również do stworzenia najkorzystniejszych form organizacji życia gospodarczego i sprawnie funkcjonującego aparatu administracyjnego.

Swoistego rodzaju linię umocnień granicznych chroniących obie prowincje od wschodu, tj. od strony nadbrzeża Morza Czarnego, wyłączam z niniejszych rozważań, gdyż omówieniu jej poświęciłam już nieco miejsca w innej pracy¹⁷.

Warto natomiast wspomnieć o innych obiektach granicznych. Należy do nich twierdza znajdująca się pomiędzy obszarem Bizancjum a terytorium pierwszego państwa bułgarskiego, wzniesiona przez Wespazjana w 71 r. dla weteranów Legio VIII jako Colonia Deultum, już w II w. umocniona podwójnym pierścieniem murów obronnych. W czasach wczesnobizantyjskich stanowiła ona ważną dwuczłonową twierdzę graniczną położoną na lewym brzegu dzisiejszej rzeki Grubovskata, przy drodze wiodącej z Odessos (dzis. Warna) do Konstantynopola. Ufortyfikowane miasto (dawna kolonia weteranów) leżało na obszarze zwanym dziś Goljamo Kale lub Dolno Gradište, opodal zaś, nieco wyżej, na tzw. Gorno Gradište wznosiło się inne umocnienie bastionowe o kwadratowym narysie (o boku równym 100 krokom) zbudowane nieco później dla podniesienia obronności miasta. Nie ulega wątpliwości, że w okresie wczesnobizantyjskim Deultum¹⁸ było jednym z głównych umocnień strzegących granicy Cesarstwa i dostępu do jego stolicy.

Co się tyczy umocnień wznoszonych pomiędzy obszarami poszczególnych prowincji, to nie badano ich dotąd planowo i w związku z tym nasze wiadomości o nich są dość przypadkowe. Wiadomo jednak, że twierdza Smolianovci¹⁹ wzniesiona nad rzeką Cibrus stanowiła punkt graniczny pomiędzy Moesia Superior a Inferior. Była to niewielka twierdza o wymiarach 25 m × 10 m, pełniąca rolę posterunku obserwacyjno-sygnalizacyjnego i kontrolnego zarazem.

Przypuszcza się, że do ważniejszych umocnień granicznych występujących pomiędzy Macedonią a Tracją należeć musiało odsłonięte na terenie dzisiejszego Ilidenci²⁰ ufortyfikowane miasto leżące tuż przy przełęczy Sredna Struma.

Na granicy Dacia Mediterranea z Tracją występowały dwa obiekty stanowiące ważne ogniwo w systemie umocnień granicznych oraz strzegących bezpieczeństwa drogi prowadzącej z Singidunum (przez Serdica, Philippopolis) do Bizantion. W oko-

¹⁷ Por. M. Biernacka-Lubańska, *Uwagi o niektórych cechach nadczarnomorskich umocnień obronnych Tracji w okresie wczesnobizantyjskim*, Balcanica Posnaniensia, I, Poznań 1984, s. 255 - 264.

¹⁸ I. Velkov, *Deultum-Debelt*, w: *M"rtvi gradove*, Sofija 1933, s. 57 - 62; V. Velkov, *Grad"t v Trakija i Dakija prez k"snata antičnost*, Sofija 1959, s. 96; *Muzej i pametnici na kultura v burgaski okr"g*, Sofija 1971, s. 91.

¹⁹ G. Aleksandrov, *Antični kreposti v rajona na Montana, dn. Mihajlovgrad*, Sbornik Čiprovci, 1971, s. 130.

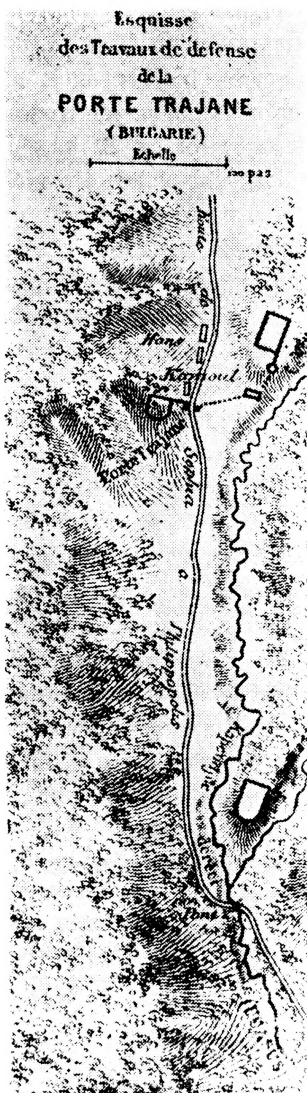
²⁰ V. Velkov, *Edin antičen grad v dolinata na Sredna Struma*, IAI 26, 1963, s. 141 - 156.

licy dzisiejszej miejscowości Dolna Vasilica²¹ (okręg Sofia) występują pozostałości tzw. Trajanova Vrata (Bramy Trajana), tj. muru przegradzającego wspomnianą drogę (ryc. 14). Pośrodku muru znajdowała się brama, a na jego krańcach dwie

małe forteczki. Tuż obok, w wąwozie Succii widnieją do dziś resztki twierdzy zwane Soneion lub Markova Mehania, usytuowanej w dolinie rzeki Javorica. Być może, iż oba te umocnienia pełniły również funkcje urzędów celnych.

Do umocnień granicznych należały wreszcie fortyfikacje strzegące terytoriów poszczególnych miast Tracji. Są one najłatwiej znane. O ich istnieniu wiemy z informacji zawartych w tekstach kilku inskrypcji pochodzących z tego terenu²². Mowa w nich o umocnieniach wznoszonych w połowie II w. n.e. na granicach terytoriów miejskich: Deultum, Marcianopolis (Reka Devnja), Augusta Traiana (dzis. Stara Zagora) i Bizye²³. Były to twierdze (*praesidia*), *burgi* i wieże (*phruri*). Ich budowa świadczy o szeroko zakrojonej akcji zabezpieczania zaplecza gospodarczego poszczególnych miast i zapewnienia im pełnej samowystarczalności oraz optymalnych warunków obronności całego terytorium.

Te niezbyt dobrze jeszcze poznane obiekty budownictwa obronnego wznoszone na granicach Imperium winny stanowić cel dalszych badań, które wyjaśnią do końca rolę i znaczenie poszczególnych typów umocnień wznoszonych w Mezji i Tracji dla zabezpieczenia zdobyczy terytorialnych Rzymu nad dolnym Dunajem i wybrzeżami Morza Czarnego.

Ryc. 14. Dolna Vasilica. Plan rzymskiej fortyfikacji zwanej Porta Traiana. G. Lejean, *Miedzy Bulgarami. Wspomnienie z podróży* (tłum. z franc.), Wędrowiec 10, 1874, ryc. 83

²¹ P. Mutafčiev, *Starijat drum prez Trajanovi Vrata*, Spisanie na B"lgarskata Akademia na Naukite (Sofija) 1973, s. 148.

²² G. Mihailov, *Les fortifications de la Thrace par Antonin le Pieux et Marc Aurèle*, Studi Urbinati 35, 1 - 2, 1961, s. 5 - 19; H. Bujukliev, L. Getov, *Dva novi pametnika za ukrepitelna dejnost za Antonin Pij v Trakija*, Arheologija VI 1, 1964, s. 29 - 33.

²³ Mihajlov, o.c., s. 5 - 7; Bujukliev, Getov, o.c., s. 29.

A CHAPTER IN THE STUDIES OF TOPOGRAPHY AND SYSTEMATICS
OF THE ROMAN DEFENSIVE FORTIFICATIONS
IN THE AREA OF TODAY'S BULGARIA

Summary

The article was dedicated to the initial systematics of defensive fortifications erected in the area of Roman provinces of the Lower Moesia and Northern Thracia. There were two main types of them distinguished, namely, frontier and internal ones — more varied which have not been considered here. From among the frontier fortifications the greatest emphasis was put on the Danubian fortifications on which the security of provinces and the Empire depended. The following fortifications were distinguished among those of the Danubian limes: castra, castella, burgi and other smaller structures like observation-signallization towers and the like. The author draws the readers' attention to the rapid transformation of some of these fortifications into larger town centers which were enriched in the course of territorial development with new walls surrounding the area of districts which were founded later on.

It was stressed that in the end of the 4th century the second system of fortifications was established. It belonged to the so called Black Sea limes which guarded the security of the Black Sea coast. The author also draws the readers' attention to the existence of other smaller border fortifications which were found between the provinces of the Upper and the Lower Moesia, Dacia Mediterranea and Moesia, and also between Macedonia and Thracia, and between the borders of particular city areas which were generally the same as the earlier borders of tribal territories.

The author also emphasizes the role of the veterans' colony, Deultum, erected by Vespasian, which in the early Byzantine period was an important fortification, consisting of two segments, and guarding the frontier between the area of the Eastern Empire and the territory of the first Bulgarian state.